

SLOVESNÁ TŘÍDA A VZOR

Základem empirického studia je pozorování. Řekli jsme, že infinitiv může v češtině končit pouze na t nebo na cti. V následující tabulce vidíme 20 nejfrekventovanějších infinitivů českých sloves.

1	p / n	být	139422	
2	p / n	mít	52818	
3	p / n	řici	30904	
4	p / n	dělat	23058	
5	p / n	vidět	22571	
6	p / n	jít	17152	
7	p / n	udělat	17031	
8	p / n	stát	15260	
9	p / n	dát	13502	
10	p / n	hrát	13275	
11	p / n	dostat	13057	
12	p / n	mluvit	12664	
13	p / n	vědět	12630	
14	p / n	najít	12314	
15	p / n	muset	12161	
16	p / n	získat	10365	
17	p / n	nechat	10254	
18	p / n	pomoci	10128	
19	p / n	představit	9878	
20	p / n	pracovat	9736	

Pozorujte vztah mezi zakončením tvaru 3. sg. indikativu prezentu aktiva a infinitivu. Všimněte si, skupin, u nichž je pravidelný vztah mezi zakončením uvedených tvarů.

1	p / n	je	být
2	p / n	má	mít
3	p / n	bude	být
4	p / n	není	být
5	p / n	může	moci
6	p / n	musí	muset
7	p / n	jde	jít
8	p / n	lze	lze
9	p / n	říká	říkat
10	p / n	chce	chtít
11	p / n	nemá	mít
12	p / n	nebude	být
13	p / n	patří	patřit
14	p / n	stojí	stát
15	p / n	znamená	znamenat
16	p / n	nemůže	moci
17	p / n	dá	dát
18	p / n	vypadá	vypadat
19	p / n	jedná	jednat
20	p / n	ví	vědět
21	p / n	nabízí	nabízet
22	p / n	čeká	čekat

Zdá se, že tvar 3. osoby singuláru přítomného času může v češtině končit pouze na samohlásku e (8 ovšem sloveso být je prezentováno dvěma tvary *je/bude* a dále je započítán i tvar *lze*, u kterého bychom možná váhali, zda jej můžeme pokládat za sloveso, takže bychom asi spíše počítali jen s 5 případy), í (8 asi bychom nepočítali negovaný slovesný tvar slovesa být – není, takže bychom počítali se 7 případy), á (6).

Nyní si budeme všimnout souvislosti mezi zakončením tvaru 3. osoby singuláru indikativu přítomného času aktiva a infinitivu.

Začneme tedy tvary na *í*

[lc=".*i" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	není	být
2	p / n	musí	muset
3	p / n	patří	patřit
4	p / n	stojí	stát
5	p / n	ví	vědět
6	p / n	nabízí	nabízet
7	p / n	stačí	stačit
8	p / n	platí	platit
9	p / n	nemusí	muset
10	p / n	působí	působit
11	p / n	tvrdí	tvrdit
12	p / n	dochází	docházet
13	p / n	leží	ležet
14	p / n	mluví	mluvit
15	p / n	neví	vědět
16	p / n	umí	umět
17	p / n	nesmí	smět
18	p / n	nachází	nacházet
19	p / n	zní	znít
20	p / n	myslí	myslet

Jak končí infinitivy sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu přítomného času končí na *-í*?

Většinou končí na *et/ět/it*. Výjimkou jsou slovesa *být/není* a *stát/stojí*.

Jako druhé v pořadí zvolme tvary na *á*.

[lc=".*á" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	má	mít
2	p / n	říká	říkat
3	p / n	nemá	mít
4	p / n	znamená	znamemat
5	p / n	dá	dát
6	p / n	vypadá	vypadat
7	p / n	jedná	jednat
8	p / n	čeká	čekat
9	p / n	zdá	zdát
10	p / n	dělá	dělat
11	p / n	začíná	začínat
12	p / n	bývá	bývat
13	p / n	zůstává	zůstávat
14	p / n	dává	dávat
15	p / n	dodává	dodávat
16	p / n	nedá	dát
17	p / n	stává	stávat
18	p / n	odpovídá	odpovídat
19	p / n	používá	používat
20	p / n	trvá	trvat

Jak končí infinitiv sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu přítomného času aktiva končí na -á?

Většinou končí na **at/át**. Výjimkou je sloveso **mít/má**.

Zbývají tvary na *e*.

1	p / n	je	být
2	p / n	bude	být
3	p / n	může	moci
4	p / n	jde	jít
5	p / n	lze	lze
6	p / n	chce	chtít
7	p / n	nebude	být
8	p / n	nemůže	moci
9	p / n	přijde	přijít
10	p / n	nelze	lze
11	p / n	vede	vést
12	p / n	existuje	existovat
13	p / n	nejde	jít
14	p / n	začne	začít
15	p / n	představuje	představovat
16	p / n	dokáže	dokázat
17	p / n	řekne	říci
18	p / n	hraje	hrát
19	p / n	žije	žít
20	p / n	nechce	chtít

Na *de* končí 6 tvarů, na *je* končí 5 tvarů, na *že* končí 3 tvary, na *ne* končí 2 tvary, na *ce* končí 2 tvary jednoho slovesa, na *ze* končí jeden tvar (pochybné *lze*).

<i>de</i>	<i>je</i>	<i>že</i>	<i>ne</i>
<i>být</i> / <i>jít</i> / <i>vést</i>	<i>být</i> / <i>existovat</i> / <i>představovat</i> / <i>hrát</i>	<i>moci</i> / <i>dokázat</i>	<i>začít</i> / <i>říci</i>

Po eliminaci slovesa *být* a *lze* a redukci sloves příbuzných je nakonec nejvíce těch, která končí na *je*. Podívejme se na ně.

[lc=".*je" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	je	být
2	p / n	existuje	existovat
3	p / n	představuje	představovat
4	p / n	hraje	hrát
5	p / n	žije	žít
6	p / n	děje	dít
7	p / n	ukazuje	ukazovat
8	p / n	umožňuje	umožňovat
9	p / n	potřebuje	potřebovat
10	p / n	vysvětluje	vysvětlovat
11	p / n	pracuje	pracovat
12	p / n	obsahuje	obsahovat
13	p / n	funguje	fungovat
14	p / n	pokračuje	pokračovat
15	p / n	popisuje	popisovat
16	p / n	vyžaduje	vyžadovat
17	p / n	jmenuje	jmenovat
18	p / n	neexistuje	existovat
19	p / n	pohybuje	pohybovat
20	p / n	považuje	považovat

Jak končí infinitivy sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu přítomného času končí na *-je* ?
Většinou končí na *ovat*. Výjimkami jsou slovesa *být/je* a *hrát/hraje, žít/žije, dít/děje*.

Podívejme se ještě na *ne*.

[lc="*ne" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	začne	začít
2	p / n	řekne	říci
3	p / n	stane	stát
4	p / n	dostane	dostat
5	p / n	zůstane	zůstat
6	p / n	rozhodne	rozhodnout
7	p / n	nabídne	nabídnout
8	p / n	vznikne	vzniknout
9	p / n	zvedne	zvednout
10	p / n	dopadne	dopadnout
11	p / n	táhne	táhnout
12	p / n	plyne	plynout
13	p / n	zvládne	zvládnout
14	p / n	napadne	napadnout
15	p / n	vládne	vládnout
16	p / n	přestane	přestat
17	p / n	proběhne	proběhnout
18	p / n	nastane	nastat
19	p / n	padne	padnout
20	p / n	nestane	stát

Jak končí infinitivy sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu přítomného času aktiva končí na *-ne* ?
Většinou končí na **nout**. Výjimkami jsou slovesa **říci/řekne** a ***stát/*stane**.

Na základě pozorování můžeme tvrdit, že existují 4 pravidelné skupiny. Všimněme si, že existuje vztah mezi zakončením tvaru 3. os. sg. přítomného času aktiva a tím, co předchází před infinitivní koncovkou.

3. sg. ind. prez. akt.	infinitiv
mus-í / patř-í	mus-e(t) / patř-i(t)
řík-á	řík-a(t)
exist-uje	exist-ova(t)
rozhod-ne	rozhod-nou(t)

Všimněme si jistých pravidelností u jednotlivých skupin.

1.

mus-í-m / patř-í-m	mus-í-me / patř-í-me	mus-e-t / patř-i-t
mus-í-š / patř-í-š	mus-í-te / patř-í-te	mus-e-l / patř-i-l
mus-í / patř-í	mus-í-m / patř-í-m	

Mají slovesa *být/není* a *stát/stojí* podobné společné vlastnosti?

js-em	js-me	bý-t
js-i	js-te	by-l
je	js-ou	

stoj-í-m	stoj-í-me	stá-t
stoj-í-š	stoj-í-te	stá-l
stoj-í	stoj-í-m	

Zdá se, že sloveso *být/je* nezakládá pravidelnou flexi, zatímco u slovesa *stát/stojí* vidíme v přítomných tvarech jasnou analogii s ostatními tvary. Problém je střídání *oj* (diftong) a *á*, které v rámci konzistentní analýzy je třeba pokládat za součást kořene, nejde tedy o stejné *á*, s nímž se setkáváme u druhého typu.

2.

řík-á-m	řík-á-me	řík-a-t
řík-á-š	řík-á-te	řík-a-l
řík-á	řík-aj-í	

Má sloveso *mít/má* podobné společné vlastnosti s ostatními slovesy?

m-á-m	m-á-me	m-í-t
m-á-š	m-á-te	m-ě-l
m-á	m-aj-í	

U slovesa *mít/má* vidíme v přítomných tvarech jasnou analogii s ostatními tvary typu na *at*, naopak tvary infinitivu a l-ovho příčestí vykazují analogie s tvary na *it/et*. Jde tedy o výjimečný případ.

3.

exist-uje-u	exist-uje-me	exist-ova-t
exist-uje-š	exist-uje-te	exist-ova-l
exist-uje	exist-uje-í	

Mají slovesa *být/je*, *hrát/hraje*, *žít/žije*, *dít/děje* podobné společné vlastnosti?

js-em	js-me	bý-t
js-i	js-te	by-l
je	js-ou	

hra-je-u / ži-je-u / dě-je-u	hra-je-me / ži-je-me / dě-je-me	hrá-t / ží-t / dí-t
hra-je-š / ži-je-š / dě-je-š	hra-je-te / ži-je-te / dě-je-te	hrá-l / ží-l / dě-l
hra-je / ži-je / dě-je	hra-je-í / ži-je-í / dě-je-í	

Zdá se, že sloveso *být/je* nezakládá pravidelnou flexi, zatímco u trojice *hrát/hraje*, *žít/žije*, *dít/děje* nacházíme podobnosti s typem *existovat/existuje* ve tvarech přítomnosti. Infinitivy na

rozdíl od pravidelných typů nemají žádnou obdobu *-ova-*, *-i-*, *-e-/-ě-* nebo *-a-*. Před *je*, které se částečně shoduje s *uje* mohou stát různé samohlásky. (Znáte slovesa, která končí ve 3. osobě singuláru přítomného času na *uje* a nemají infinitiv na *ovat*? A znáte naopak slovesa, která mají infinitiv na *ovat* a jejichž tvar 3. osoby singuláru nekončí na *uje*?)

4.

rozhod- ne-u	rozhod- ne-me	rozhod- nou-t
rozhod- ne-š	rozhod- ne-te	rozhod- nu-l / rozhod- nu -l
rozhod- ne	rozhod- ne-ou	

Mají slovesa *začít/začne*, *řici/řekne*, *stát/stane*, *dostat/dostane*, *zůstat/zůstane* podobné společné vlastnosti?

zač- ne-u	zač- ne-me	zač- í-t
zač- ne-š	zač- ne-te	zač- a-l / zač-l
zač- ne	zač- ne-ou	

sta- ne-u	sta- ne-me	stá- t
sta- ne-š	sta- ne-te	sta-l
sta- ne	sta- ne-ou	

řek- ne-u	řek- ne-me	říc- i
řek- ne-š	řek- ne-te	řek-l
řek- ne	řek- ne-ou	

Zdá se, že u sloves *začít/začne*, *řici/řekne*, *stát/stane*, *dostat/dostane*, *zůstat/zůstane* nacházíme podobnosti s typem *rozhodnout/rozhodne* ve tvarech přítomného času. Infinitivy na rozdíl od pravidelných typů nemají žádnou obdobu *-ova-*, *-nou-*, *-i-*, *-e-/-ě-* nebo *-a-* u slovesa *říc-i* a *stát*. Zato u slovesa *začít* si povšimneme jistých analogií s typem *řík-a-t* a snad *patř-i-t*, přestože *-i-* je krátké.

Podívejme se na všechna ostatní na *e*.

[lc="*.e" & lc!=".*[nj]e" & tag="VB.S...3.*"]

1	p / n	bude	být
2	p / n	může	moci
3	p / n	jde	jít
4	p / n	lze	lze
5	p / n	chce	chtít
6	p / n	nebude	být
7	p / n	nemůže	moci
8	p / n	přijde	přijít
9	p / n	nelze	lze
10	p / n	vede	vést
11	p / n	nejde	jít
12	p / n	dokáže	dokázat
13	p / n	nechce	chtít
14	p / n	dojde	dojít
15	p / n	píše	psát
16	p / n	půjde	jít
17	p / n	roste	růst
18	p / n	pomůže	pomoci
19	p / n	najde	najít
20	p / n	nese	nést

Jak končí infinitivy sloves, jestliže tvar 3. sg. indikativu přítomného času aktiva končí na *-e* a nekončí na *-je/-ne* ?
Mají infinitivy slovesa, jejichž tvar 3. sg. indikativu přítomného času aktiva končí na *-e* a nekončí na *-je/-ne* nějaký výrazný společný rys?

Všimněme si, že před infinitivním *t* nebo *i* stojí buď souhláska (*moci, vést, pomoci, nést*) nebo samohláska, a to *y* (*být*), *i* (*chtít, jít/najít*) a *á* (*dokázat, psát*).

Všimněme si, že

5.

můž-e-t	můž-e-me	moc-i
---------	----------	-------

můž-e-š	můž-e-me	moh-í
můž-e	můž-e-ou	

ved-e-u	ved-e-me	vés-í
ved-e-š	ved-e-te	ved-í
ved-e	ved-e-ou	

Vidíme analogie s typem 4:

řek-ne-u	řek-ne-me	řic-í
řek-ne-š	řek-ne-te	řek-í
řek-ne	řek-ne-ou	

Vidíme analogie s typem 2:

dokáž-e-u	dokáž-e-me	dokáz-a-t
dokáž-e-š	dokáž-e-te	dokáz-a-l
dokáž-e	dokáž-e-ou/-í	

píš-e-u	píš-e-me	ps-á-t
píš-e-š	píš-e-te	ps-a-l
píš-e	píš-e-ou/-í	

řík-á-m	řík-á-me	řík-a-t
řík-á-š	řík-á-te	řík-a-l
řík-á	řík-aj-í	

Vidíme analogie s typem 1, ale i s typem 2:

chc-e-í	chc-e-me	cht-í-t
chc-e-š	chc-e-te	cht-ě-l
chc-e	cht-ěj-í	

Vidíme analogie s typem 3:

jd-e-u	jd-e-me	jí-t
jd-e-š	jd-e-te	še-l
jd-e	jd-e-ou	

Zatímco gramatiky určené cizincům, kteří se učí česky, vycházejí z pravidelných prvních 4 typů, které odpovídají našemu pozorování, tradiční gramatiky pro rodilé mluvčí češtiny rozlišují 5 tříd podle kmene přítomného – opěrný tvar = 3. osoba singuláru přítomného aktiva. V rámci těchto tříd pracují se 14 vzory podle kmene minulého – opěrný tvar = přičestí minulé (mužský rod singulár). Některé např. Příruční mluvnice češtiny ovšem pracuje s 6 třídami podle kmene minulého – opěrný tvar = přičestí minulé (mužský rod singulár) a infinitiv. Z toho důvodu je vždy třeba uvést, podle jakého KMENE (odvoditelného z opěrného tvaru třídíme. Přehledně a názorně vzájemné vztahy vidíme z ortogonální tabulky. Přeškrtnuté tvary naznačují, kde je třeba dát si pozor na chybnou analýzu. V následující tabulce používáme jako vzorová slovesa ta, s nimiž pracují tradiční gramatiky. Je za ně ovšem samozřejmě možné operativně dosadit i jiná, která mají stejné konjugační vlastnosti (a jsou např. frekventovanější, takže jsme je pozorovali výše).

t s	I. K-0-l / V-0-l/ K-0-t V-0-t	II. -n/mu-l/ -n/mou-t	III. -e/ě-l/ -e/ě-t (-i-t)	IV. -i-l/ -i-t (-í-t)	V. -a-l/ -a/á-t	VI. -ova-l/ -ova-t
I. -e	<p>nes- nes-l nes-l peč- u-mř- id- chc-e peč- u-mřít- jí-t ehtí-t pek- u-mře-l še-l ehtě-l</p>		<p>umř-í-t cht-í-t umř-e-l cht-ě-l</p>	<p>umř-í-t cht-í-t</p>	<p>maz- maz-a-t maz-a-l br-á-t br-a-l kop-a kop-a-t kop-a-l</p>	
II. -ne	<p>za-čí-t za-ča-l za-č- tisk- stá-t stá-l í-t ča-l</p>	<p>za-č-ne tisk-ne tisk-nou-t tisk-nu-l sta-ne mi-ne mi-nou-t mi-nu-l t-ne t-nou-t t-nu-l zasu-ne zasu-nou-t zasu-nu-l</p>		<p>za-č-í-t t-í-t</p>	<p>za-č-a-l t-a-l</p>	
III. -je	<p>kry-je zasou-je krý-t zasou-t kry-l zasou-l tle-je tlí-t tle-l prokla-je proklá-t proklá-l</p>					<p>kup-uj-e kup-ova-t kup-ova-l</p>
IV. -í	<p>stoj-í</p>		<p>trp-í tl-í trp-ě-t tl-e-t trp-ě-l tl-e-l sáz-i/-ej-í sáz-e-t sáz-e-l</p>	<p>pros-í pros-i-t tl-í-t pros-i-l</p>		

V. -á					děl-á děl-a-t děl-a-l kop-á kop-a-t kop-a-l prokl-á-m prokl-á-t prokl-á-l	
----------	--	--	--	--	---	--

Třídy podle kmene přítomného

3. singuláru indikativu přítomného aktiva: zakončení *-e, -ne, -je, -í, -á*.

Vzory podle kmene minulého

Tvar *l*-ového příděje po odstranění tvarové koncovky *-l*, zakončení: a) konsonant – uzavřený kořen, b) vokál – 1) není kmenotvorná přípona – otevřený kořen (pokud mají přítomné tvary 3. sg. na *-je, -ne*); 2) je kmenotvorná přípona *-nu-/-mu-/-ova-/-a-/-á-/-e-/-ě-/-i-*.

Uzavřené třídy a vzory:

nes-e
peč-e
ber-e
maž-e
umř-e
zač-ne
mi-ne
kry-je

Otevřené třídy a vzory:

tisk-ne
kup-uje
pros-í
trp-í
sáz-í
děl-á

Přecházení mezi třídami a vzory

DUBLETY

nes-e/peč-e → *tisk-ne* (*břís-t/obléc-i* × *břednout/oblék-nou-t* → *břed-(n)e/oblék-ne/obleč-e*)

ber-e/maž-e → *děl-á* (*pokat/klouzat kop-e/klouž-e* → *kop-á/klouz-á*)

maž-e → *sáz-í* (*házet/chtít háž-u* → *ház-ím, chc-ou* → *cht-ěj-í*)

umř-e → *pros-í* (*zř-í-t zř-e* → *zř-í*)

kry-je → *trp-í/sáz-í* (*tle-je* → *tl-í*)

kry-je → *děl-á* (*pla-je* → *pl-á*)

ROZPAD NA DVĚ slovesa (významově příbuzná popř. synonymní)

zač-ne → *kry-je* (*d-mou-t/ply-nou-t/zasu-nou-t* → *dou-t/plou-t/zasou-t* → *d-me/ply-ne/zasu-ne* → *du-je/plu-je/zasu-je*).

Velmi nepravidelná slovesa: *být, mít, chtít, jíst, vědět, dát, jet, stát, spát, bát se* a některá další.